

Història

Gironins morts a la Guerra de Cuba (1895-1898)

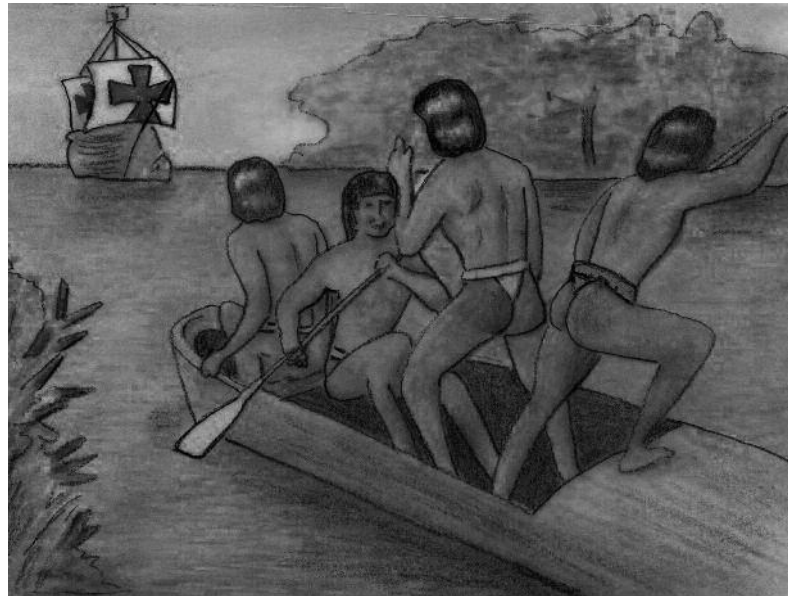
Rosa M. Masana Ribas

Fa temps vaig llegir una nota de premsa al *Diari de Girona* (2004) on es comentava que Raül Izquierdo havia escrit un llibre on hi constaven el nombre de soldats gironins morts a la Guerra de Cuba. Després de consultar el llibre, veiem que van ser 779 les defuncions i, si bé hi consta el nom de cadascun d'ells, no especifica el poble on van néixer, per la qual cosa són difícils de localitzar, però ens ha permès d'obtenir informacions molt interessants. Per d'altres fonts hem sabut que van ser un total de 33 els joves nascuts a diverses viles del Baix Empordà que van perdre la vida per aquesta causa. L'objectiu inicial era citar el nom dels soldats, perquè pensàvem que seria retre'ls un petit homenatge ben merescut, però de moment no ha estat possible. Sí que, a mena d'introducció, podem donar algunes dades estadístiques.

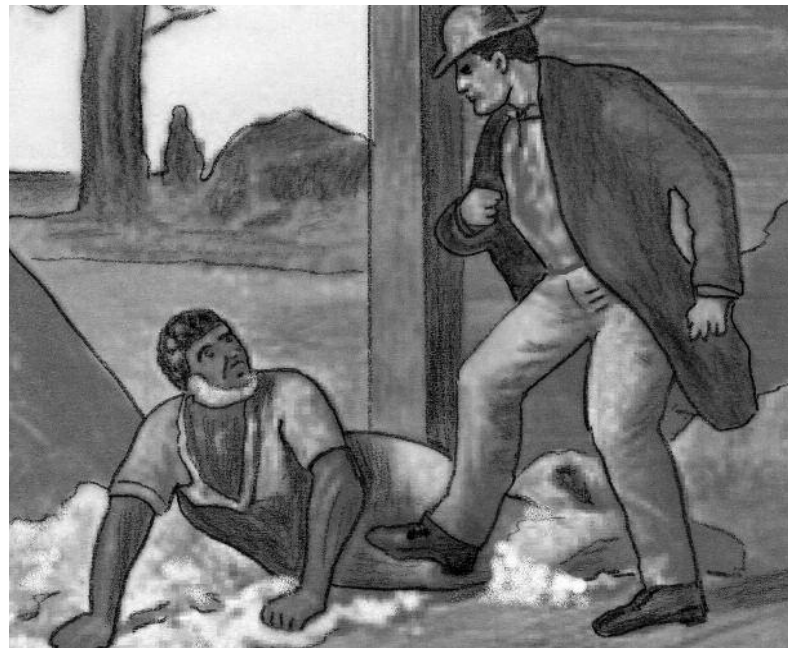
Colonitzacions i guerres

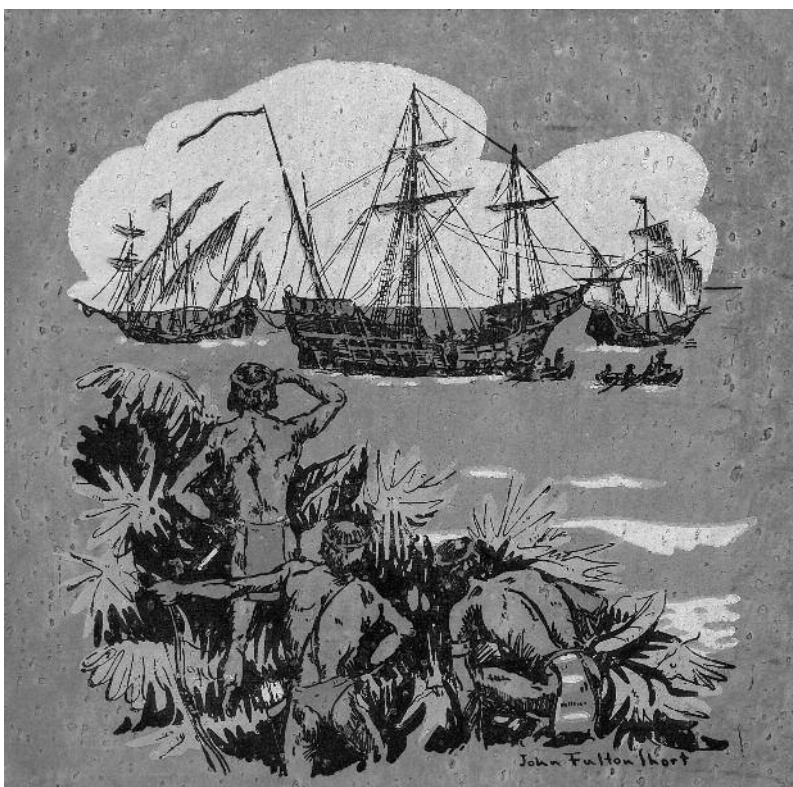
La història diu que el primer viatge que Cristòfol Colom va fer a les Índies va atracar a l'actual Cuba. Era el dia 28 d'octubre de l'any 1492 i, a partir de llavors, es van anar conquerint d'altres assentaments humans caribenys.

La situació estratègica de la zona, junt amb l'abundant riquesa del medi natural¹, van afavorir l'arribada de comerciants hispànics àvids de fer fortuna, i amb l'avantatge que disposaven de nadius per fer els treballs de tota índole, compartits també amb esclaus portats d'Àfrica dels quals n'existia un important comerç. D'altres nacions europees, com Anglaterra i els naixents Estats Units d'Amèrica, també en volien treure beneficis d'aquelles terres colonials.

Dibuixos de Rosa M. Masana

Una làmina de suro amb un dibuix sobre el Descobriment d'Amèrica. Foto: arxiu Gerard Xarles

De la prosperitat que generava l'explotació de matèries primeres i també elaborades, en gaudien poques persones i, per tant, això produïa malestar, però també entre els hisendats ja que segons es diu hi havia interessos econòmics posats en altres aspectes com podien ser el desenvolupament del ferrocarril, l'electricitat o el futur projecte de la construcció del canal de Panamà, inaugurat l'any 1914. Els motius eren diversos per voler deslliurar-se de la dependència de l'Estat espanyol.

L'any 1868 va ser destronada Isabel II i, just llavors, s'inicia la Guerra llarga que va durar deu anys. Després d'una breu pausa, l'any 1879 es tornà a endegar un conflicte que va cessar al cap d'un any. Aquesta època de conflictes va coincidir també amb un període de regressió econòmica que els experts van anomenar 'la Gran Depressió', del 1873 al 1879. Al cap d'uns anys de calma s'inicia un nou conflicte, que es del qual parlarem.

Segons Raúl Izquierdo s'havia creat un moviment revolucionari en contra del govern espanyol que estava encapçalat per Josep Martí, delegat del Partit Revolucionari de Cuba, amb estreta coordinació amb el general Máximo Gómez a Montecristi – República Dominicana– i el general Antonio Maceo a Costa Rica. Sota la consigna "*Hasta el último hombre y la última peseta*"², el dia 9 d'octubre de l'any 1895 s'iniciava la revolució. Un desencadenant que va potenciar la intervenció dels EUA en el conflicte, segons Izquierdo, va ser l'incendi per causes desconegudes d'un vaixell nord-

americà que es trobava en aigües cubanes... Potser tindria raó, doncs, la lletra de l'havanera que diu que "en tingueren la culpa, els americans".

Espanya, com van fer altres països, encara no havia abolit l'esclavitud, però durant aquesta revolta van ser alliberats. Per fer-nos una idea de la seva magnitud, només fins l'any 1867 havien entrat a Cuba 600.000 esclaus.

Finalment, el dia 10 de desembre de l'any 1899, Espanya i els EUA signen el Tractat de París que posava fi al conflicte armat i on quedà establert que Cuba esdevindria una república independent, sota la protecció dels Estats Units. Segons Raúl Izquierdo², Cuba no va ser convidada a aquesta reunió del tractat de pau.

L'any 1898 Espanya tenia un deute d'entre 2.000 i 3.000 milions de pessetes i, en finalitzar el conflicte, va rebre dels nord-americans 20 milions de dòlars a canvi del lliurament de Filipines, Puerto Rico i Guam.

El reclutament de soldats espanyols

Els soldats espanyols que acomplien el servei militar, van ser transferits a Cuba i repartits per les diverses divisions militars de l'Illa. Existia la Llei de Quintes de l'any 1878³ que assentava les bases per a l'allistament dels soldats i que, entre altres aspectes, també contemplava poder deslliurar-se d'aquesta obligació pagant una taxa establerta, però no totes les persones podien fer efectiva la quantitat sol·licitada, com diu Javier Márquez fent referència als soldats "*elegidos mediante un cruel sorteo, iban a parar a una tropa compuesta por ciudadanos de las clases sociales más pobres*"⁴. La Llei, segons em vist en una acta de l'Ajuntament de Torrent (AHCBE), entre d'altres aspectes deïa que anar a la guerra era una qüestió indefectible per als joves d'entre 18 i 35 anys. No hi podia haver cap tipus d'excusa, encara que el pare fos sexagenari o estigués impossibilitat, que la mare fos pobra o vídua, ni que tingués germans orfes o que estiguessin fent el servei militar. També, si els candidats patien alguna malaltia, se'ls podia arrestar i havien de pagar una multa.

Per tal de "*redimir su suerte á metálico*"⁵, es podia fer pagant 6.000 rals, com també per a cada any o fracció que els quedés pendent de complir amb l'obligació militar, podien abonar 900 rals i alliberar-se'n. Hem pogut comprovar com Josep Viader, l'any 1908, proposa al Senat que els joves es puguin deslliurar del servei militar tot abonant una quantitat d'acord amb la seva renda familiar⁶. Però no tothom veia el fet militar amb mals ulls, perquè es parla d'un nombre important de catalans allistats com a voluntaris.

Al *Boletín Oficial de la Provincia*, amb data de 24/09/1881, moment en què a Cuba no hi havia guerra, es va fer una crida a 200 reclutes o "mozos de remplazo" tot indicant que s'havien de presentar a Girona. El capellà del poble era la persona encarregada de comunicar el nombre de nois que havien acomplert l'edat i estaven llestos per entrar "en caixa". Alguns xicots en van ser eximits per no arribar a la talla corporal mínima.

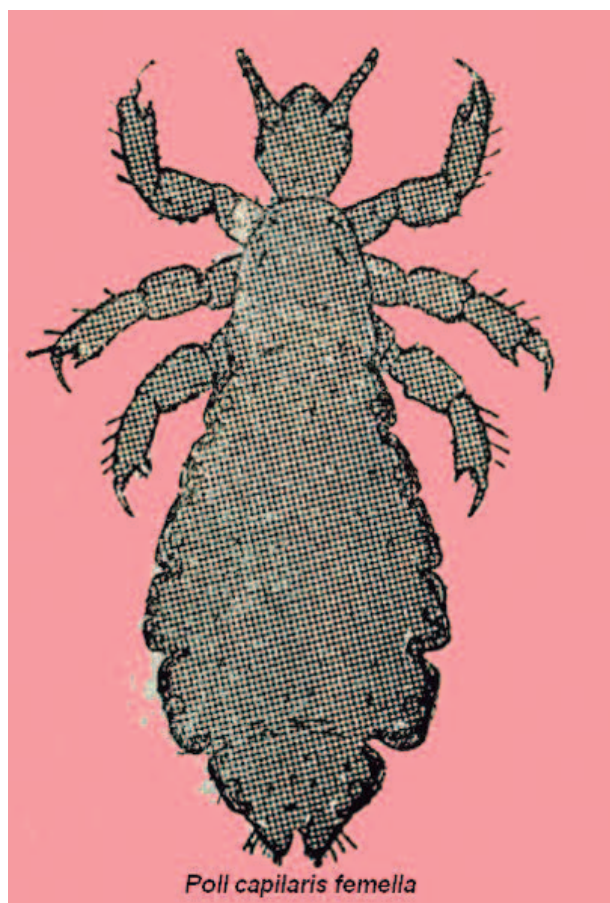
El risc de patir malalties

Inicialment, als soldats, pel fet d'allotjar-se en casernes militars de la Península on hi havia agrupades moltes persones, no els afavoria un ambient insalubre: era freqüent la presència d'insectes i de paràsits que podien transmetre malalties. Un soldat de mitjans del segle XX comentava que les xinxes se situaven a dalt de les bigues de fusta i a la nit, mentre dormien, es deixaven caure a sobre la persona, i que, a més, entre els polls i les puces, no els deixaven viure. Per acabar-ho d'adobar, en aquella època, s'emprava el DDT⁷ com a insecticida.

La situació dels reclutes no millorava quan havien de fer la travessia en vaixell cap a les terres d'ultramar, la qual durava gairebé un mes. Cal considerar que els vapors havien d'anar carregats d'aliments i d'aigua potable per a tots els dies.

Una vegada arribats a destí i, enmig d'un clima humit i de temperatures sovint elevades, s'exposaven als riscs d'infeccions noves per a ells i, ja no diguem, al camp de

batalla, amb les possibles ferides de guerra i altres factors com el cansament, la insuficient alimentació i els pocs mitjans de protecció personal. S'ha dit, que alguns combatents anaven descalços. Segons l'autor Gregorio Delgado⁸, la majoria de les causes de mort dels soldats, més que ser degudes a les ferides de guerra, van ser degudes a malalties com la febre groga, febre tifoide, verola, paludisme, dengue (malaltia també anomenada "trenca-ossos", produïda pel virus *flaviviridae*), disenteries, enteritis diverses, afectació per nigües (diminuts insectes que s'instal·len entre els dits dels peus i poden produir ulceracions, pus i gangrenes), tètanus... Algunes publicacions ens mostren una àmplia visió sanitària en aquells moments, com l'article d'internet titulat "*La salud pública en Cuba durante la guerra independentista*". Com veurem tot seguit, R. Izquierdo ens presenta les causes de mort dels soldats gironins.

Dades estadístiques dels soldats gironins

Alguns autors han assenyalat que durant la Guerra de Cuba van morir, comptant-hi soldats i oficials espanyols, unes 74.000 persones, 50.000 a causa de malalties. Respecte dels catalans morts, es calcula que van ser uns 3.000. L'any 1897 es van carregar 1.200 soldats a un

vapor que l'anomenaven "vaixell cementiri", on hi anaven soldats ferits o malalts greus. Si morien pel camí, no els quedava cap més remei que llançar-los al mar. D'altres soldats o oficials van tenir més sort i van ser evacuats en un "vaixell hospital", amb més recursos. Es considera que van retornar a la Península uns 16.000 combatents, alguns amb ferides de guerra i d'altres malalts que després van morir en arribar a destí.

Gràcies a l'estudi dut a terme pel coronel doctor Raül Izquierdo, podem presentar un recull de dades dels soldats gironins que van marxar a Cuba. Ens crida l'atenció que només s'haguessin registrat tretze causes de defunció degudes a ferides de guerra.

Nombre de gironins embarcats al port de Barcelona en direcció a Cuba, Puerto Rico i Filipines (1895-1898)

Vaixell	Caps	Oficials	Tropa	Total
Alfonso XII	4	30	888	922
San Fernando	-	11	420	431
Buenos Aires	-	3	221	224
Total	4	44	1.529	1.577

Gràfic 1

Els 1.577 soldats arribats a l'illa van ser distribuïts pels següents territoris: "*Ciudad de La Habana y zonas próximas, Matanzas, Villa Clara, Cienfuegos, Sancti Spiritus, Ciego de Ávila, Camagüey, Holguín, Granma, Santiago de Cuba, Guantánamo i Pinar del Río*".

Edat dels reclutes

Pensem que l'autor va tenir dificultats en recollir dades, perquè només ens dona les dades de 584 soldats, però ens permet d'observar la poca edat que tenien la majoria de soldats morts.

Menys de 20	De 20 a 24	Més de 65	Total
17	566	1	584

Gràfic 2

Causas de mort (1895-1898)

Hi ha comptabilitzada la xifra de 779 soldats morts per les causes que s'expliquen en el gràfic adjunt. Dir també que la incidència més alta de baixes personals es va donar el mes de setembre.

Causas de mort	
Ferides de guerra	13
Febre groga	119
Gastroenteritis	59
Febre infecciosa	22
Meningitis	2
Paludisme	12
Febre tifoide	18
Cervell i gangrena	14
Causas desconegudes	224
D'altres causes	296
TOTAL	779

Gràfic 3

Si considerem els 1.529 soldats que en conjunt formaven les tres tropes dels vaixells esmentats, veiem que el percentatge de morts sobre els 779 va ser del 50,94%. Incloem com a referència els noms dels hospitals on van ser traslladats els soldats: Morán, Regla, Colón, Matanzas, Ciego Ávila i als hospitals militars Alfonso XIII, Los Almacenes, Beneficiencia i Candelaria.

Morts segons l'any

Aquestes dades ens poden orientar respecte al fet que possiblement, com més avançaven les lluites, més esgotades estaven les tropes perquè les baixes eren més altes a mesura que s'apropava la derrota final.

Any i nombre de baixes

1895	1896	1897	1898	Total
56	210	282	231	779

Gràfic 4

Les morts de soldats baixempordanesos

Una nota de premsa apareguda al *El Distrito*⁹ comunica que, des del dia 1 d'abril al 10 de setembre, s'havien registrat els següents soldats morts, naturals de les següents poblacions: Palafrugell (9), Torroella (3), Begur (3), Pals (3), Palamós (2), Sant Feliu de Guíxols (2). I les viles de Corçà, Castell d'Aro, Gualta, la Bisbal, la Pera, Mont-ras, Monells, Ruplà, Vulpellac, Torrent i Ullastret, totes elles van patir un soldat mort. En total van ser trenta-tres.

La nostra intenció, como s'ha esmentat a l'inici, era treure de l'anonimat aquests joves soldats, però el tema queda pendent per a futures investigacions.

Hi ha un article molt interessant que parla dels gironellencs –soldats de Gironella– que van anar a Cuba, on el seu autor ha tret a la llum els noms d'aquestes persones¹⁰.

Indemnitzacions i ajuts

Els soldats que van morir en data posterior al dia 24 de febrer de l'any 1895, podien ser beneficiaris de cobrar dos rals diaris (0,50 cèntims de pesseta), però segons la premsa la gent no ho sol·licitava perquè desconeixia com fer els tràmits. Una agència de negocis es publicitava a la premsa tot anunciant que pagant anticipadament 50 pessetes farien les gestions per sol·licitar l'ajut. Cinquanta pessetes equivalien a tres mesos de la retribució per part de l'Estat.

A Sant Feliu de Guíxols es va fer una recapta per ajudar els soldats malalts i ferits que en arribar a la vila van recórrer els carrers implorant caritat pública. En referència a Sant Feliu, podem trobar informació en aquesta línia a un article d'Àngel Jiménez¹¹.

A títol de cloenda

Som una terra d'havaneres i, potser una de les més famoses és *El meu avi*, escrita per José L. Ortega Monasterio, coronel de l'exèrcit espanyol i músic, que reconeix també als soldats quan diu: "varen morir, al peu

Un voluntari a la Guerra de Cuba.

del canó". Ara només caldria saber qui eren aquests joves xicots, herois forçats, que van morir de febre o al peu del canó. Els seus pares de segur que algun dia van lamentar: "El meu fill va anar a Cuba, i no va tornar".

Notes i bibliografia

1.- Se'n podien extreure productes com: iuca, vici, blat de moro, tabac, cotó, cànem, lli, llana, mel, or, plata, fruites, canya de sucre –utilitzat també per fer rom–, blanqueria, fustes fines, carn fumada o salada i minerals. Companyies navals, com la Transatlàntica, feien la línia Mediterrani-Cuba-Veracruz-Mèxic i Nova Orleans. El vaixell *Montserrat*, conegut com a *El Català*, i d'altres, sortien de Barcelona, Càdis, Màlaga, La Corunya o Santander. La companyia *Sociedad General* anava a Rio de Janeiro, Montevideo i Buenos Aires. Segons el diari *La Nueva Lucha* del 28/01/1887, s'hi notificava que feia una connexió "ràpida": només tardava 26 dies.

2.- Raúl Izquierdo Canosa, *Días de la guerra. Cronología sobre los principales acontecimientos de la guerra de Independencia de Cuba 1895-1898* (Biblioteca Central de Catalunya).

3.- Tenim referència de la Llei de Quintes per la informació apareguda a *l'Eco Guixolense* del 3/11/1878. Normativa també publicada a *La Gaceta de Madrid* y al *Boletín Oficial de la Provincia*, que signava E. Serra Caüssí. L'any 1885 es va fer una nova Llei de Quintes, la Comissió Mixta de Reclutament.

4.- Javier Márquez Quevedo, "Combatientes y repatriados canarios de la Guerra de Cuba, 1895-1898": mdc.ulpgc.es/cdm/ref/collectio/aea/id/2178. "Crida de reclutes", Llibre d'actes del consistori de Torrent, 3/12/1899, caixa 1 i 31 (Arxiu Històric Comarcal del Baix Empordà) i també al *Faro Bisbalense*, 7/03/1869.

5.- Pel fet que sempre fossin els pobres els qui paguessin les conseqüències anant a fer el soldat i la guerra, Josep Viader Berenguer, l'any 1908, lliurà una carta al Senat proposant que les famílies que volguessin redimir els seus fills paguessin un import d'acord amb les seves rendes (Lligall 1869-1912, AHCGI).

6.- El dia 10 de desembre de l'any 1898 se signa el Tractat de París, que posava fi a la guerra entre Espanya i els EUA, i on es reconeixia Cuba com a una república independent sota la protecció de Estats Units. L'Estat espanyol rebia 20 milions de dòlars per l'entrega de Filipines, Puerto Rico i Guam.

7.- El DDT (dicloro-difenil-tricloroetà) va ser sintetitzat l'any 1874 i s'ha demostrat que té un efecte molt nociu per a la salut; entre d'altres coses afecta el sistema immunològic i el reproductiu. Avui dia encara no està completament prohibit.

8.- Gregorio Delgado García. "Desarrollo histórico de la Salud Pública en Cuba", *Revista Cubana de Salud Pública*, v.24 n.2. La Habana, 1998.

scielo.sld.cu/scielo.php?pid=S0864...script...

9.- "Nuestras bajas en la isla de Cuba". *El Distrito*, 18/09/1898 (AMP).

10.- Josep Busquets. "Gironellencs a la guerra de Cuba", *L'Erol*, núm. 58. 1998.

11.- Àngel Jiménez. "Sant Feliu de Guíxols i la crisi del 98" –Raco– www.raco.cat/index.php/RevistaGirona/article/download/.../127171.